

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ

УДК 337 – 055.2(477.4)''19/20''

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА ЖІНОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Людмила Єршова,

доктор педагогічних наук, доцент,

головний науковий співробітник лабораторії професійної кар'єри

Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

**КЛЮЧОВІ
СЛОВА:**
професійно-
технічна освіта
жінок, становий
підхід,
гендерний
підхід,
Правобережна
Україна.

Реферат

Використання гендерного підходу в дослідженні історії розвитку нижчої ланки професійної освіти жінок Правобережної України XIX – початку XX століття дало змогу з'ясувати, що спеціальна жіноча освіта у правовому полі Російської імперії розвивалася дуже повільно. Основними напрямками професійної діяльності жінок були педагогічний, медичний, технічний, сільськогосподарський, комерційний та мистецький. До 1861 р. професійна освіта була пов'язана зі становою організацією суспільства. За кожним станом закріплювалися певні види професійної діяльності і встановлювалися обмеження в освітньому цензі. Однак, спільним для усіх них залишалося звуження жіночих прав на здобуття професійної освіти у межах кожного соціального стану. Використовувалася жіноча праця здебільшого у некваліфікованих, фізично виснажливих і малооплачуваних видах робіт. Основними перешкодами на шляху здобуття жінками професійної освіти були: суспільні гендерні стереотипи у поглядах на призначення жінки, обмежена кількість спеціальних жіночих навчальних закладів, дорога вартість навчання в них та довгий термін проходження повного курсу. Основними детермінантами розширення ринку жіночої праці стали: визвольна реформа 1861 р., запровадження більш прогресивних способів обробки ґрунту, активізація дрібної селянської постачально-збутової кооперації, виникнення нових форм управління господарствами тощо. На початку XX століття на території Правобережної України професійно-технічну освіту жінок забезпечували: рукодільні відділення при початкових училищах Міністерства народної освіти; вечірні рукодільні класи при міських двокласних училищах; уроки рукодільля при всіх початкових і середньоосвітніх жіночих закладах; сільськогосподарські та ремісничі курси при початкових училищах Міністерства народної освіти та при земствах; приватні спеціальні класи Міністерства народної освіти; приватні жіночі школи Головного управління землеробства і землеустрою. Дослідження специфіки фінансування і кадрового забезпечення жіночих професійних закладів підросійської України XIX – початку XX століття залишаються перспективним напрямом подальших досліджень.

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану професійної освіти викриває низку важливих гендерних проблем, серед яких: наявність гендерних стереотипів і гендерної асиметрії у профорієнтаційній роботі навчальних закладів, низька гендерна

чутливість школярів, що здійснюють професійний вибір та їхніх родин, відсутність гендерночутливого освітнього середовища, в якому гендерна чутливість актуалізована як один із критеріїв ефективності освітньої діяльності тощо. Інтеграція України до

європейського освітнього простору потребує суттєвого реформування усіх освітньо-виховних інституцій на нових, демократичних засадах, вільних від будь-якої форми дискримінації, у тому числі й за ознакою гендеру. Розроблена в Україні стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020», передбачає створення рівних можливостей для жінок і чоловіків та подолання гендерної асиметрії й нерівності в усіх сферах життя суспільства. Професійно-технічну освіту включено до переліку сфер запровадження цієї Стратегії, а оприлюднення науково-теоретичного доробку вітчизняних дослідниць та дослідників з гендерних студій названо одним із її ключових завдань. З огляду на це, актуальності набувають гендерні дослідження вітчизняної професійно-технічної освіти на різних етапах її становлення і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія професійної освіти стала предметом дослідження низки сучасних дослідників: О.Аніщенко (розвиток професійної освіти жінок), Н.Бенюх (фармацевтична освіта жінок Галичини), І. Волкової (жіночі фахові заклади), Н. Дем'яненко, І. Улюкаєвої (педагогічна підготовка жінок), І. Лікарчука (управління нижчими жіночими навчальними закладами), Є. Луценка (розвиток середньої спеціальної освіти), І. Малинко (вищі жіночі курси), В. Постолатія (розвиток комерційної освіти), Л. Применко (порівняння жіночої освіти у Франції та в Україні XVIII – першої половини XX ст.), О. Цвігун, К. Шамаєвої (музична освіта). Проте розвиток нижчої ланки професійної освіти жінок Правобережної України потребує окремої наукової уваги.

Метою нашої статті є аналіз особливостей розвитку професійно-технічної освіти жінок Правобережної

України у правовому полі Російської імперії XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу.

Визвольна реформа 1861 р. знаменувала вступ до капіталістичної епохи нових економічних стосунків і зумовлювала докорінні зміни у сфері соціальної. У кінці XIX ст. в українських губерніях Російської імперії почали застосовуватися нові способи обробки ґрунту, помітними стали зміни у розвитку переробної промисловості, значно активізувалася дрібна селянська постачально-збутова кооперація, з'явилися нові форми управління господарствами. І хоча економіка Правобережжя все ще мала багато залишків феодального способу виробництва й набувала дещо аграрно-сировинного характеру, нові зміни викликали значне розширення ринку жіночої праці. До 1861 р. жінки були задіяні у некваліфікованих, малооплачуваних і часто виснажливих видах робіт, наприклад, робили маневри вагонів замість паровозів. Часопис «На допомогу матерям» за 1904 р. писав, що «до такої винахідливості, щоб використовувати жіночу працю замість паровозів, здається, ніхто ще не додумався...» [6, с. 30]. Надмірні фізичні навантаження спричинили зростання у жінок фізіологічних розладів і захворювань, безпліддя, народження мертвих та нежиттєздатних дітей.

На початку XX ст. жінкам було дозволено обіймати посади начальників станцій, їх помічників і касирів на всіх залізницях Росії, допущено до виконання обов'язків лаборантів, оформлення та ведення документації. Але ці види робіт вимагали свідoctва про закінчення повного курсу щонайменше загальноосвітнього середнього закладу і встановлювали віковий ценз – не менше 25 років [6, с. 29]. Це означало, що випускниця жіночої гімназії чи училища в свої 17-18 років ніяк не могла розраховувати на подібну посаду. Але, навіть маючи

спеціальну освіту, жінка все одно не могла отримати однакою з чоловіком оплату праці. Газета «Волинь» (1901) із цього приводу писала: «Жінка ніколи не може розраховувати на таку ж оплату, як чоловік. Учителька з гімназичною освітою одержує щонайбільше 10 рублів на місяць. Аптечні учениці про зарплату навіть мріяти не можуть».

Першим законом, який урегулював проблеми професійно-технічної освіти в країні, були «Основні положення про промислові училища» (1888), згідно з якими система професійно-технічної освіти складалася з трьох основних типів промислових училищ: середніх і нижчих технічних та ремісничих, для кожного з яких пропонувалися орієнтовні навчальні плани. Проте ні цей документ, ні наступні «Положення» 1893 та 1895 рр. не звертали уваги на специфіку жіночої спеціальної освіти. «Якщо ж і затівалося десь що-небудь по справі нижчої професійної освіти, – писав дослідник жіночої освіти М. Песковський, – то винятково для хлопчиків, а не для дівчаток» [7, с. 61]. Про існування останніх, на його думку, постійно забували, не бажаючи усвідомлювати, що потреба у нижчій професійній освіті є однаково необхідною як для чоловіків, так і для жінок.

Питання, пов'язані з вирішенням проблем професійної жіночої освіти, розглядалися також у 1889 р. на з'їзді російських діячів технічної та професійної освіти. Серед учасників було багато утримувачок приватних жіночих професійних шкіл, начальниць навчальних закладів, учительок рукоділля. У процесі роботи з'їзду було створено першу типологію жіночих навчальних закладів професійно-технічного характеру, яка включала: школи з визначеним систематичним курсом рукоділля й ремесел, але з переважанням загальноосвітнього курсу; школи з чітко визначеним колом загальноосвітніх предметів, але з переважанням професійного курсу; навчальні

майстерні з систематичним викладанням рукоділля й ремесел і з невеликим, переважно повторювальним, курсом загальноосвітніх предметів; школи для вивчення якогось одного ремесла з метою вдосконалення місцевого промислу; короточасні курси для дорослих (переважно крою та шиття) [9, с. 44-47].

Проте російська енциклопедична література кінця XIX – початку XX ст. продовжувала наголошувати на винятковій проблематичності класифікації жіночих професійних навчальних закладів даного періоду. У «Довідниковій книзі з жіночої професійної освіти в Росії» (1898) вміщується перелік майже 200 шкіл, що називалися професійними, рукодільними, кулінарними, господарськими, домоведення, крою й шиття тощо. Більшість із них обмежувалася навчанням традиційного жіночого рукоділля, а загальна освіта в цих закладах не виходила за межі трикласної жіночої прогімназії. Сучасні дослідники професійної жіночої освіти виділяють три основні типи технічних жіночих шкіл того часу: професійні училища, професійні школи із загальноосвітнім курсом, професійні курси.

До училищ, які покликані були готувати вчительок рукоділля, приймалися лише випускниці середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Школи готували для роботи у швейному виробництві. До них зараховували на підставі трирічного курсу початкових народних училищ. Професійні курси передбачали ознайомлення працюючих жінок із окремими проблемами домоведення чи рукоділля [1, с. 74].

У 1900 р. при відділенні Вченого комітету з технічної і професійної освіти Міністерства народної освіти було створено спеціальний відділ керівництва жіночими професійно-технічними навчальними закладами. Розвивалися вони дуже повільно і по всій Росії у 1901 р. їх нараховувалося лише 129 з 9920 ученицями. Існуючі професійні

жіночі заклади створювалися переважно завдяки приватній ініціативі, мали власні статuti, навчальні програми та плани. У 1914 р. на розгляд Міністерства народної освіти було передано проект закону про жіночі професійні навчальні заклади, у пояснювальній записці до якого наголошувалося на відсталості жіночої спеціальної освіти, необхідності здійснення уніфікації розрізаних спеціальних жіночих курсів, шкіл та училищ і встановленні над ними державного контролю. На початку XX ст. на території Правобережної України професійно-технічну освіту жінок здебільшого забезпечували: рукодільні відділення при початкових училищах Міністерства народної освіти; вечірні рукодільні класи при міських двокласних училищах; уроки рукоділля при всіх початкових і середньоосвітніх жіночих закладах; сільськогосподарські та ремісничі курси, відкриті при початкових училищах МНО та влаштовувані земствами; приватні спеціальні класи Міністерства народної освіти; приватні жіночі школи Головного управління землеробства і землеустрою.

Традиційно вважалося, що кожна добропорядна українська дівчина повинна була вміти вишивати. З шиттям і плетінням, як більш складною і часомісткою справою, були обізнані не всі, тому такі вміння викликали особливу повагу, до того ж вони відкривали перспективу додаткового заробітку. Саме тому найбільш популярними на той час були рукодільні відділення при початкових училищах. На початку XX ст. особлива увага стала звертатися також на уроки рукоділля при жіночих відділеннях двокласних міських училищ. Проводилися вони протягом усіх п'яти років навчання в закладі. Час, відведений для цього, чітко не регламентувався й міг коливатися від 200 до 630 годин на рік. До програми навчання жіночим рукоділлям входило шиття, плетіння гачком і на спицях, пошиття білизни та одягу для дітей і дорослих

[2]. Найбільш підготовленими до реалізації такої програми були випускниці Київських жіночих ремісничих класів О.В. Кулицької, Київських рукодільних класів Курдюмова, Київського професійного училища або губернських шкіл шиття та крою. Однак здебільшого вчительками рукоділля були особи, які не мали спеціальної освіти і не могли забезпечити виконання програми у повному обсязі. В залежності від кількості опрацьованих годин, вчительки рукоділля щорічно отримували від 100 до 300 рублів [2, арк. 57-57 зв.]. Витрати, пов'язані з організацією рукодільних занять, частково покривалися державними субсидіями, внесками від міських громад, за рахунок плати за навчання та коштами, отриманими від продажу учнівських робіт. Проте постійно відчувалася потреба в спеціальних приміщеннях для занять та забезпеченні їх необхідним обладнанням [2, арк. 58 зв., 114].

Попри всі труднощі в кінці XIX – на поч. XX ст. рукоділля вже викладалися майже при всіх народних училищах. Про рукодільні класи стали писати газети й журнали, закликаючи шкільні адміністрації підтримувати цю справу. З'явилася спеціальна методична література, яка розписувала тематику занять, знайомила зі спеціальними методами навчання рукоділлям, містила рекомендації щодо зв'язку школи й життя через виконання таких робіт, які були б найбільш потрібними в селянському побуті [10, с. 159]. «Що потрібно для міської дівчинки, – писалося в часописі «Женское образование» (1889), – те не годиться для... сільської... Важливо, щоб учительки усвідомлювали необхідність якомога практичніше і ближче до життя ставити справу навчання рукоділлям» [4, с. 471]. У зв'язку з цим рекомендувалося виключити зі шкільної програми виготовлення різноманітних предметів розкоші [10, с. 9]. Деякі шкільні діячі зайвим для селянського побуту вважали навіть вишивання звичайних серветок [4,

с. 471]. Проте особливо запеклим прихильникам становості не варто було надто перейматися проблемою навчання селянських дітей «вишуканого рукоділля» вже з тієї причини, що в однокласних училищах (яких була переважна більшість) із їх коротким трирічним терміном навчання й постійною нуждою, на це просто не вистачало ні часу, ні грошей. Крім того, в цих закладах вчилися діти віком до 11-12 років, що, практично, робило неможливим виконання ними будь-яких складних видів робіт. Найбільш поширеним заняттям залишалося лише вирізування й нашивання дрібних деталей для латок [10, с. 149].

На початку ХХ ст. попри значні витрати, при деяких міських училищах стали створюватися вечірні класи рукоділля, головною метою яких було дати ученицям знання та вміння, які могли б стати основою їх професійного заробітку. Уряд став заохочувати проведення уроків рукоділля для дівчат при всіх початкових навчальних закладах. Але через нестачу спеціально підготовлених учительок і відсутність належного фінансування не всі школи могли якісно організувати ці заняття. Оскільки більшість випускниць жіночих гімназій і училищ ставали вчительками початкових шкіл, уряд вирішив подбати про те, щоб усі вони були здатними проводити уроки рукоділля. Тому на початку ХХ ст. при всіх середньоосвітніх жіночих закладах обов'язково організовувалися рукодільні заняття. З 1909 р. особливим циркуляром попечителя Київського навчального округу педагогічним радам жіночих гімназій заборонялося видавати свідоцтва про закінчення сьомого класу у випадку, коли випускниця отримувала незадовільний бал із рукоділля.

У губернських містах створювалися також професійні рукодільні класи як окремі навчальні заклади. Подібні класи відкривалися приватними особами, підпорядковувалися

Міністерству народної освіти і могли мати по кілька відділень. Такі класи було відкрито, наприклад, у м. Житомирі - Л.Лонткевич (1907), і мали вони кравецьке, вишивальне й рисувальне відділення, курс навчання в кожному з них тривав три роки і коштував 30 рублів щорічно. Рукоділля навчала сама власниця закладу, яка закінчила професійні курси Кулицької та була вихованкою Острозького жіночого училища імені графа Д. Блудова. Малювання викладав відомий художник О.Канцеров. Кожен із викладачів отримував по 240 рублів на рік [7, с. 18]. У кінці навчального року обов'язково проводилася виставка учнівських робіт. Показово, що 1907 р. до закладу було зараховано 30 учениць, але закінчити повний курс змогли лише 8 з них.

Ще одним видом професійних навчальних закладів були жіночі практичні школи. У 1879 р. на засіданнях Російського технічного товариства обов'язковими навчальними предметами жіночих професійних шкіл було визнано Закон Божий, російську мову й чистописання, арифметику і рахівництво, батьківщинознавство та природознавство, гігієну й домоводство, геометрію, креслення й малювання, співи й гімнастику, а курс навчання мав тривати 3-4 роки [3, с. 267]. Але царський уряд у першу чергу опікувався підтримкою лише нижчих професійних закладів, які забезпечували вихованок шматком хліба, не виводячи їх за межі свого стану. Тому більшість жіночих шкіл були практичними, тобто призначалися для вивчення конкретного ремесла й не передбачали загальноосвітньої підготовки. Наприклад, у звіті Волинського губернатора за 1898 р. повідомлялося про заснування в губернії жіночої школи домоведення й кулінарного мистецтва, яка користувалася великою популярністю серед місцевого населення. Проте кількість закладів цього типу, попри їх необхідність, так і не збільшилася. Статистичні дані за 1912 р.

вказують на існування в губернії лише однієї жіночої практичної школи доведення й сільського господарства, підпорядкованої Головному управлінню землеробства і землеустрою [5, с. 93]. На початку XX ст. навчальним відділом міністерства торгівлі і промисловості було складено сітки професійних шкіл, якими мали опікуватися земства. Однак не всі українські губернії могли цим скористатися. Наприклад, Волинь до 1911 р. не мала земств і плани щодо розвитку мережі професійних шкіл у цій губернії були розглянуті лише 1913 р.

Висновки. Використання гендерного підходу в дослідженні історії розвитку нижчої ланки професійної освіти жінок Правобережної України XIX – початку XX століття дозволило з'ясувати, що спеціальна жіноча освіта у правовому полі Російської імперії розвивалася дуже повільно. Основними напрямками професійної діяльності жінок були: педагогічний, медичний, технічний, сільськогосподарський, комерційний та мистецький. До 1861 р. професійна освіта була пов'язана зі становою організацією суспільства. За кожним станом закріплювалися певні види професійної діяльності і встановлювалися обмеження в освітньому цензі. Однак, спільним для них усіх залишалося звуження жіночих прав на здобуття професійної освіти у межах кожного соціального стану. Використовувалася жіноча праця здебільшого у некваліфікованих,

фізично виснажливих і малооплачуваних видах робіт. Основними перешкодами на шляху здобуття жінками професійної освіти були: суспільні гендерні стереотипи у поглядах на призначення жінки, обмежена кількість спеціальних жіночих навчальних закладів, дорога вартість навчання в них та довгий термін проходження повного курсу. Основними детермінантами розширення ринку жіночої праці стали: визвольна реформа 1861 р., запровадження більш прогресивних способів обробки ґрунту, активізація дрібної селянської постачально-збутової кооперації, виникнення нових форм управління господарствами тощо. На початку XX століття на території Правобережної України професійно-технічну освіту жінок забезпечували: рукодільні відділення при початкових училищах Міністерства народної освіти; вечірні рукодільні класи при міських двокласних училищах; уроки рукоділля при всіх початкових і середньоосвітніх жіночих закладах; сільськогосподарські та ремісничі курси при початкових училищах Міністерства народної освіти та при земствах; приватні спеціальні класи Міністерства народної освіти; приватні жіночі школи Головного управління землеробства і землеустрою. Дослідження специфіки фінансування й кадрового забезпечення жіночих професійних закладів підросійської України XIX – початку XX століття залишаються перспективним напрямом подальших досліджень.

Література

1. Волкова І. О. Жіноче питання в Україні (друга половина XIX століття): дис... канд. пед. наук : 23.00.04 / Волкова Ірина Олександрівна. – Одеса, 1995. – 143 с.
2. Звіт про уроки рукоділля в жіночих відділеннях 2-класних міських училищ за положенням 26 травня 1869 р. дирекції народних училищ Волинської губернії. 1911 – 1912 рр. // Центральний державний історичний архів. – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 246. – Арк. 58 зв., 114.
3. К вопросу о женском профессиональном образовании // Женское образование. – 1879. – № 4. – Апрель. – С. 267.
4. К вопросу о рукодельных классах в народных школах // Женское образование. – 1889. – № 6 – 7. – С. 471.

5. Обзор Волынской губернии за 1912 год. – Житомир, 1913. – 104 с.
6. Обзор женского движения у нас и за границей за 1903 год // На помощь матерям (СПб). – 1904. – № 1. – Янв. – С. 30.
7. Песковский М.Л. Высшее образование женщин и его отношение к среднему / М.Л. Песковский. – 61 с.
8. Профессиональные классы Л.О. Лонткевич: [Информ. сообщ. об открытии] // Волынская жизнь (Житомир). – 1907. – 1 (14 августа).
9. Чебышева-Дмитриева Е. Женское профессиональное образование (На съезде русских деятельниц по техническому и профессиональному образованию в России) / Е. Чебышева-Дмитриева // Женское образование (СПб). – 1890. – № 1. – С. 44–47.
10. Янжул Е. Рукоделие как предмет обучения в народной школе / Е. Янжул. – СПб, 1890. – 195 с.

Реферат

Профессионально-техническое образование женщин Правобережной Украины в XIX – в начале XX века

Людмила Ершова,

доктор педагогических наук, доцент,

*главный научный сотрудник лаборатории профессиональной карьеры
Института профессионально-технического образования НАПН Украины*

КЛЮЧЕВЫЕ

СЛОВА:

профессионально-техническое образование женщин, сословный подход, гендерный подход, Правобережная Украина.

Использование гендерного подхода в исследовании истории развития низшего звена профессионального образования женщин Правобережной Украины XIX – начала XX века позволило выяснить, что специальное женское образование в правовом поле Российской империи развивалось очень медленно. Основными направлениями профессиональной деятельности женщин были педагогический, медицинский, технический, сельскохозяйственный, коммерческий и художественный. До 1861 г. профессиональное образование было связано с сословной организацией общества. За каждым сословием закреплялись определенные виды профессиональной деятельности и устанавливались ограничения в образовательном цензе. Однако общим для них всех оставалось сужение женских прав на получение профессионального образования в пределах каждого сословия. Женский труд использовался в основном в неквалифицированных, физически изнурительных и малооплачиваемых видах работ. Основными препятствиями на пути получения женщинами профессионального образования были: общественные гендерные стереотипы во взглядах на назначение женщины, ограниченное количество специальных женских учебных заведений, дорогая стоимость обучения в них и длительный срок прохождения полного курса. Основными детерминантами расширения рынка женского труда стали: освободительная реформа 1861 г., внедрение более прогрессивных способов обработки почвы, активизация мелкой крестьянской снабженческо-сбытовой кооперации, возникновение новых форм управления хозяйствами и др. В начале XX века на территории Правобережной Украины профессионально-техническое образование женщин обеспечивали: рукодельные отделения при начальных училищах Министерства народного образования; вечерние рукодельные классы при городских двухклассных училищах; уроки рукоделия при всех начальных и среднеобразовательных женских заведениях; сельскохозяйственные и ремесленные курсы при начальных училищах Министерства народного образования и при земствах; частные специальные классы Министерства народного образования; частные женские школы Главного управления земледелия и землеустройства. Исследование специфики финансирования и кадрового обеспечения женских профессиональных заведений подросийской Украины XIX – начала XX века остаются перспективным направлением дальнейших исследований.

Abstract

Women vocational education of Right-Bank Ukraine in the XIX – early XX century

Lyudmyla Yershova

*Doctor of Science, Associated professor,
Principal researcher of Professional life laboratory,
Institute of vocational education and training of NAES of Ukraine*

KEY WORDS:
women vocational
education, estate
approach, gender
approach, Right-Bank
Ukraine.

Using gender approach in history research of vocational education development of Right-Bank Ukraine lower echelon women of XIX – early XX century has allowed to find out that special education for women in the legal field of the Russian Empire developed very slowly. The pedagogical, medical, technical, agricultural, commercial and artistic areas were the main women's professional activities. Vocational education until 1861 was due to the estate organization of society for each estate were fixed certain kinds of professional activity and set limits on educational qualifications. However, common to them all was the narrowing of women's eligibility for getting vocational education within each estate. Female labor was used mainly in low-skilled, low-paid and physically grueling kinds of work. The main obstacles of women obtaining professional training were: social gender stereotypes in views on the women appointment, a limited number of special women's educational institutions, expensive cost of training therein and long term of full course. The main determinants of expanding female labor market were: liberation reform of 1861, the implementation of more advanced methods of cultivation, activation of small peasant supply and marketing cooperatives, the rise of new forms of farm management and others. In the early twentieth century on the territory of the Right-Bank Ukraine vocational education of women is already provided: needlework department at primary schools of the Ministry of public education; needlework evening classes at the urban two-year colleges; needlework lessons in all primary and secondary educational female institutions; agricultural and craft courses at the elementary schools of Ministry of Public Education and country councils; private special classes of Ministry of Public Education; private girls' schools the Main Department of agriculture and land management. Research specifics of financing and staffing of women's professional schools under Russian Ukraine XIX – early XX century are perspective direction for further research.

References

1. Volkova I.O. Zhinoche pytannya v Ukrayini (druha polovyna KhIKh stolittya) : dys... kand. ped. nauk : 23.00.04 / Volkova Iryna Oleksandrivna. – Odesa, 1995. – 143 s.
2. Zvit pro uroky rukodillya v zhinochykh viddilennyakh 2-klasnykh mis'kykh uchylyshch za polozhennyam 26 travnya 1869 r. dyrektsiyi narodnykh uchylyshch Volyns'koyi guberniyi. 1911 – 1912 rr. // Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv. – F. 707. – Op. 229. – Spr. 246. – Ark. 58 zv., 114.
3. K voprosu o zhenskom professional'nom obrazovanii // Zhenskoe obrazovanie. – 1879. – # 4. – April'. – S. 267.
4. K voprosu o rukodel'nykh klassakh v narodnykh shkolakh // Zhenskoe obrazovanie. – 1889. – # 6–7. – S. 471.
5. Obzor Volynskoy gubernii za 1912 god. – Zhitomir, 1913. – 104 s.
6. Obzor zhenskogo dvizheniya u nas i za granitsey za 1903 god // Na pomoshch' materyam (SPb). – 1904. – # 1. – Yanv. – S. 30.
7. Peskovskiy M.L. Vysshee obrazovanie zhenshin i ego otnoshenie k srednemu / M.L. Peskovskiy. (B.g. i m.i.). – 61 s.
8. Professional'nye klassy L.O.Lontkevich: [Inform. soobshch. ob otkrytii] // Volynskaya zhizn' (Zhitomir). – 1907. – 1 (14 avgusta).
9. Chebysheva-Dmitrieva E. Zhenskoe professional'noe obrazovanie (Na s'ezde russkikh deyatel'nits po tekhnicheskomu i professional'nomu obrazovaniyu v Rossii) / E. Chebysheva-Dmitrieva // Zhenskoe obrazovanie (SPb). – 1890. – # 1. – S. 44–47.
10. Yanzhul E. Rukodelie kak predmet obucheniya v narodnoy shkole / E.Yanzhul. – SPb, 1890. – 195 s.